

(*Stalin ve Türk Dünyası*, Edt. Emine Gürsoy-Naskali, Liaisan Şahin, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s. 233-244)

STALİN DÖNEMİ SİYASETİNİN KAZAN TATAR TÜRKLERİ KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ

Erdal ŞAHİN*

20. yüzyıl başında Çarlık Rusya'sındaki halkların geniş ve aktif katılımıyla gerçekleşen devrimci hareketleri kendi lehlerine ustalıkla kullanmayı bilen Bolşevikler, hakimiyete özgürlük ve adalet sloganları, ayrıca Rusya'daki bütün milletlere kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkını verme vaadi ile gelmişlerdi. Ancak 'kıvılcık devrim'in akabinde kurulan Sovyetler Birliği'nde daha sonra bu slogan ve vaatlerden vazgeçilmiş, birliğin oluşumunu tamamlama ve pekiştirme uğruna beklenmedik ve vicdanen kabul edilemez maddi ve manevi baskılara girişilmiştir. Lenin döneminde ilk belirtilerini gösteren bu baskı ve terör politikası, Stalin döneminde doruğa ulaşmıştır. Bir halk hareketi olarak gelişen ve halkların umutlarıyla beslenen devrimci değişim sürecinde Stalin, gönüllü katılımı ortak hedeflere ulaşma yerine hapse atma, öldürme, sürgün etme, korkutma vb. şekillerde halkı sindirerek emellerine ulaşmayı tercih ederek tam bir siyasi terör faili ve diktatör görüntüsüyle döneme imzasını atmıştır. Stalin dönemi, aydınların tasfiyesi, bazı halkların yurtlarından sürülmesi, kolektifleştirme, II. Dünya Savaşı vb. olaylarıyla hafızalara yerleşmiştir.

Sovyetler Birliği nüfusunun yaklaşık dörte biri Stalin dönemindeki tasfiye ve cezalandırmalardan etkilenmiştir. Tasfiye ve cezalandırmalarda bölge ve halk ayırımı yapılmamış, bu olumsuzluklara bütün ülke halkları maruz kalmıştır. Sovyetler Birliği genelinde olduğu gibi, Tataristan'da da tutuklama, hapsedme ve sürgün gibi cezalandırmalar, ilk sırada milletin üretici kesimine, sosyal ve kültürel hayatta etkili rol oynayan kişilere yöneltilmiştir. Stalin, diktatörlüğünü sürdürmek için her şeyden önce akıl ve zekâ sahibi aydınları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Öğretmenler, idareciler ve mülk sahipleri vb. 'halk düşmanı', 'komünizm karşıtı', 'Turancı', 'Sultangaliyevci', 'Troçkici',

* Dr. Erdal Şahin, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

‘Tuhaçevskici’ damgalarıyla, *kulak*¹ ve *nepman*²lar da buldukları konum sebebiyle tutuklanmış ve çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır.³ Öncelikle aydınları ve toplumun genel olarak faal ve nitelikli kısmını hedef alan kıyım, dolayısıyla halkın sosyal ve kültürel yaşamını da etkilemiş, kültürel gerilemeye ve sığlaşmaya sebep olmuştur.

Tarihî geçmişi ve birikimi olan Tatar edebiyatı, özellikle 20. yüzyıl başında büyük gelişme gösterir ve Ekim İhtilali (1917) öncesinde millî ve demokratik geleneklere dayalı, çeşitli tür örnekleri içeren zengin bir görünüş arz eder. İhtilalden sonra, diğer bazı alanlarda olduğu gibi Tatar yazılı kültürü de kan kaybetmeye başlar. Millî bağımsızlık duygusuyla yazdıkları eserlerle halkı aydınlatmayı amaçlayan ve ihtilali tasvip etmeyen Gayaz İshaki (Ayaz İshaki), Sadri Maksudi (Arsal), Gabdulla Battal (Abdullah Battal Taymas), F. Tuktar gibi aydınlar ülkerinden göçmeye mecbur kalırlar.

Yirmili yılların başında ülkede diktatörlüğün güçlenmesi ve bütün hayatın zorla ideolojik zincirler altına alınması neticesinde, yazarların da sanat hürriyeti günden güne daralır, yazılan eserlerin değeri sadece sınıf mücadelesi ilkesi gözlüğünden değerlendirilmeye başlanır. Bu dönemde edebiyat biliminde ‘vulgar sosyalizm’ diye anılan uydurma teori, edebî mirasa ait bakışı da değiştirir. Gabdulla Tukay’a ‘küçük burjuva dünya görüşünü destekleyen milliyetçi şair’, Derdmend ile Fatih Emirhan’a ‘büyük burjuva edipleri’, Galiesgar Kemal’a ‘liberal burjuva yazarı’, Sait Remiyev’e ‘ferdiyetçi sembolist şair’ diye damgalar vurulur. G. Gaziz, Cemaleddin Velidi, Gali Rehim’ler ise proleter edebiyata Tatar burjuvazisinin milliyetçilik görüşlerini sokmaya çalışan ajanlar olarak değerlendirilir.⁴

Sovyetler Birliği’nde yazarları bu tür damga ve etiketlerle tarif, gerek yazarlarda ve gerekse bu yazarları okuyan halkta korku ve geri durma hissi

¹ Zengin köylü; köy burjuvazisi.

² Sovyetler Birliği’nde 1921-1928 yılları arasında uygulanan NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Politika) – Yeni Ekonomi Politikası gereği serbest üretim yapma ve özel iş yerleri açma imkânı elde etmiş ticaret erbabı.

³ Elde bulunan belgelere göre, 1918-1953 yılları arasında Tataristan Cumhuriyeti topraklarında 40.496 kişi tutuklanmış, bunların 4.399’unu çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır. Aslında gerçek sayı bunun çok üzerindedir. GULAG (Glavnoye Upravleniye İspravitelno-Trudovih Lagerey) – Çalışma Yoluyla İslah Kampları Genel İdaresi mahkûmları arasında 1939’da Tatarlar, Rus, Ukrâin ve Belaruslardan sonra dördüncü sırada yer alır. (Telgat Galiullin, “Stalin Devri Tatar Kültür Hayatı”, akt. Hatice Şirin, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 6, Güz 1998, s. 647.)

⁴ Rafail Mostafin-Reis Davutov, “Repressiya Kurbanı Tatar Yazarları”, akt. Mustafa Öner, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 3, Bahar 1997, s. 136-137.

uyandırmıştır. Rızaeddin Fahreddin, tarihçi ve edebiyatçı olarak kalemi kırıldıktan sonra ilahiyatçı vasfıyla vazifeler almış, kadılık ve müftülük yapmıştır. Fatih Kerimi, ihtilalden sonra Orenburg'dan Moskova'ya taşınarak küçük bir memuriyet almış ve yazarlığı bırakmıştır. Çocuk felci yüzünden kötürüm olan Fatih Emirhan, Sovyet idaresini hiç beğenmediği hâlde, herhâlde hastalığı yüzünden kendisine dokunulmamış, ancak yazarlığa da devam edememiştir. Ceditçilik devri şairlerinden Derdmend ve Said Remi de Sovyet devrinde susmuşlardır.⁵ Bununla birlikte, Komünist Partinin eğitimi ve yönlendirmesiyle, Mecit Gafuri, Musa Celil, Hadi Taktaş gibi genç şairler, komünizmin suç saydığı bütün vasıflardan arınarak, sanatta Maksist-Leninist estetiğin temelini atmışlar, bu temel üzerinde eserler vermişlerdir.⁶

Sovyet dönemi başlarında, Tatar yazarları üzerinde kurulan ideolojik baskı daha sonraları, 1928 sonlarında, özellikle Stalin'in marifetiyle OGPU (Obyedinennoye Gosudarstvennoye Politiçeskoye Upravleniye pri Sovete Narodnih Komissarov SSSR)⁷ organları tarafından ortaya konan ve 'Sultangaliyevçilik ile mücadele' diye adlandırılan siyasi süreçle, Tatar aydın zümresinin millî kadrolarını sistemli şekilde yok etmeye yöneltilmiş büyük terör hareketine dönüşür. Burjuva milliyetçiliğiyle ve bütün Türk-Tatar halklarını toplayıp tek devlet kurmak için gizli hazırlık yapmakla suçlanarak, ilk etapta 77 kişi göz altına alınır. 28 Temmuz 1930'da OGPU Kolegyumu kısaca 'Sultangaliyevcilik'le suçlanan bu yetmiş yedi kişiden yirmi birini idam cezasına, on bir kişiyi on yıl, yirmi dört kişiyi beş yıl hapis cezasına, on bir kişiyi üç yıl toplama kampında hizmet etmeye ve dokuz kişiyi de üç yıl sürgün cezasına çarptırır. Daha sonra 1937-1938 döneminde Sultangaliyevcilikle suçlanan bu kişilerin hemen hemen hepsi, aynı suçlardan dolayı tekrar sorguya çekilirler ve bunların çoğu NKVD (Narodniy Komissariat Vnutrennih Del)⁸ üçlüsü ile ölüm cezasına mahkûm edilirler.⁹ Bunların içinde bazı büyük devlet adamları, parti üyeleriyle birlikte F. Agiyev, S. Sünçelei, H. Atlasi, B. Urmançı, G. Mansurov, İ.

⁵ Ahmet Temir, "Kuzey Türk Edebiyatı" (Tatar-Başkurt)", *Türk Dünyası El Kitabı*, 3. C. (Edebiyat), 2. bs., Ankara 1992, s. 721-722.

⁶ Fatma Özkan, "Yirminci Yüzyılda Tatar Şiiri", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı V (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri)*, S. 531, Mart 1996, s. 1049.

⁷ SSCB Halk Komiserleri Nezdinde Birleştirilmiş Devlet Siyasi İdaresi.

⁸ İç İşleri Halk Komiserliği.

⁹ Rafail Mostafin-Reis Davutov, *age.*, s. 137.

Teregulov, Safa Borhan gibi meşhur yazarlar, bilim adamları, gazeteciler ve sanatçılar da bulunuyordu.

Bu idamlardan önce, Komünist Partisi Tataristan Ülke Komitesinin 9 Kasım 1929 tarihli kararı “bütün parti üyelerini Sultangaliyeciliği kökünden kazımaya, geride kalan halk kitleleri arasında millî hurafelere karşı mücadeleyi kuvvetlendirmeye, hâlen parti organlarında saklanmış Sultangaliyevci ideolojiyi öne süren kişileri açığa çıkarmaya” davet eder. Bu kararı yerine getirmek amacıyla yazarlar çevresinde mitolojik bir ‘yediler’ örgütü uydurulur ve basında ‘karşı ihtilalci gizli örgüt üyeleri’ Nekiy İsenbet, Gadil Kutuy, G. Minskiy, Çinekey aleyhinde yazılar yayımlanır.¹⁰ Dönemin meşhur Tatar yazarları olan bu kişiler edebiyat ortamından çıkarılıp Kazan dışına gitmeye mecbur edilirler. G. Minskiy Bakü’ye kaçar, Nekiy İsenbet bir köyde öğretmenliğe başlar, Gadil Kutuy yazarlıktan uzaklaşarak sanat okullarında öğretmenlikle geçimini sağlar.

Bu dönemde, hemen hemen her Tatar edibine potansiyel ihtilal karşıtı, Sultangaliyevci, komünizm karşıtı olarak bakılır; ediplerin yazdıklarında komünist ideolojiye aykırı fikir ve unsurlar aranır. Örneğin, Fethi Burnaş ‘Sultangaliyecileri destekleyen, saraylar, hanlar, prensler, camiler şairi’, Çinekey ‘diniye nezareti, birahane, loto, nafaka ve çer çöp şairi’, Kerim Tinçurin ‘milli demokrasi taraftarı’, Ş. Usmanov ‘Tatar komiserlerine itibar eden ve sadece onları öne çıkaran’, Mansur Kriymov ‘küçük burjuva görüşlerinden arınmamış şair’ olarak dergi ve gazetelerde etiketlenirler.¹¹

Stalin dönemi tasfiye siyaseti köylülerden, yerli idarecilerinden, parti üyelerinden, öğretmenlerden, din adamlarından vb. pek çok kurban almış, bundan birçok kurum ve meslek kuruluşu zarar görmüştür. Tataristan Yazarlar Birliği de en büyük kayıplarını bu dönemde vermiştir. 1934 yılında SSCB Yazarlar Birliği kurulunca, Tataristan Cumhuriyeti’nden üye veya üyeliğe aday olarak resmîleştirilen otuz Tatar yazarın on altısı tasfiye siyaseti kurbanı olmuştur. Daha birçok yazar ve şair yazdıklarından dolayı tutuklanarak çeşitli cezalara maruz bırakılmışlardır.¹² Bilinç ve düşünce sahibi Tatar aydınları, Tatar halkının

¹⁰ Rafail Mostafin-Reis Davutov, *age.*, s. 138.

¹¹ Rafail Mostafin-Reis Davutov, *age.*, s. 138.

¹² Stalin’in tasfiye siyaseti döneminde, Tataristan’da Gıylemdar Bayımbitov (1886-1933), Safa Borhan (1899-1937), Gaziz Gobeydullin (1887-1937), Lebib Gıylmi (1906-1937), Fatih Kerimi (1870-1937), Fatih Seyfi Kazanlı (1888-1937), Segıyd Sünçelejev (1889-1937), Şamil Usmanov (1898-1937), Mehmüt Galev (1886-1938), Mansur Kriymov (1898-1938), Galim Mõhemmetşin

yüzyıllar boyu süregelen kültürünü, tarihî hassasiyetini, dil zenginliğini şahsiyetlerinde toplayan yazarlar, şairler, bilim adamları ve sanatçılar toplu hâlde yok edilmişlerdir.

Sovyetlerin ilk yılları ve Stalin dönemdeki ‘etiketlemeler’, ‘açığa çıkarmalar’, ‘ihbarlar’, ‘suçlamalar’, ‘cezalandırmalar’ ve ‘sürgünler’ Tatar edebiyatının tabii gelişimini aksatmış, hatta durdurmuştur. Bütün bu olumsuzluklar sebebiyle, ölmeden, tutuklanmadan, sürülmeden kalan yazar ve şairler, demokratik ruhu, konulara özgür ve nesnel bakışı kaybetmişler, sanat imkânlarından tamamen yararlanamaz olmuşlardır. Yine, ihtilal öncesinde yazdıklarıyla meşhur olmuş N. Dumavi, M. Ukmasi, Z. Yarmeki, E. Segiydi, B. Rehmet, Z. Burnaşeşa gibi edipler 30’lu yıllarda kalemlerini bırakarak edebiyattan uzaklaşmışlardır. Şüphesiz, bunda bu dönemde yaşanan ideolojik baskı ve sınırlamalar ile yaşananlar karşısındaki korku ve yılgınlık hissi etkili olmuştur.

Stalin’in sosyalizmin kuruluş aşamasında sınıf mücadelesinin daha da sertleştiğine dair uydurma teorisine inanış, yazarları sinsi düşmanlarla mücadeleyi abartılı bir şekilde tasvir etmeye, gerçek hayattaki çatışmalar yerine yapay çatışmaları göstermeye, gerçek hayatı süsleyip güzelleştirerek vermeye iter. Yeni toplumun inşa sürecini yazarlar, bu dönemde yukarıdan sunulan idari yönergeler ruhunda gösterirler. Ne yapılsa, “böyle gerek” diye düşünülür. Ülkenin sanayileşmesindeki zorluklar ve kolektifleştirmelerdeki aksaklık ve yanlışlar üzerinde durulmaz. Basında ve edebiyatta daha çok sınıfsal mücadele işlenmiş, yazılarda molla ve köy zenginlerine ilişmeler büyük yer almıştır. Bu konular, bazı evrensel düşünce ve duyguların önüne geçmiştir.¹³ Böylece, edebî eselerde tasvir edilen hayat manzaralarının seçiminin belli kalıplarda olması, bütün edebî

(1911-1938), Kerim Tinçurin (1887-1938), Gomer Tolımbay (1900-1938), Fethi Burnaş (1898-1944) gibi meşhur yazar ve şairler ölüm cezasıyla cezalandırılmışlardır. Ayrıca, Gali (Nurgali) Galiyev (1902-1940), Gomer Galiyev (1900-1954), Mehmüt Bödeyli (1895-1975), Cemal Velidi (1887-1932), Ayaz Gıylacev (1928-), Galimcan İbrahimov (1887-1938), Gaziz İdilli (1905-1985), Gata İshakiy (1887-?), Fatih Kerim (1909-1945), Galimcan Nigmeti (1897-1941), Kavi Necmi (1901-1957), Mecit Refiykov (1925-1986), Söbbuh Refiykov (1913-1971), Gali Rehim (1892-1934), İbrahim Salahov (1911-), Sirin Batırşin (1896-1969), Guriy Tavlin (1925-), Adler Timirgalin (1931-), Hesen Tufan (1900-1980), Min Şabayev (1913-1963), Server Edhemova (1901-1978), Mirseyef Emirov (1907-1980), Sadri Celel (1891-1943) gibi yazar ve şairler ise hapis veya sürgün cezası almışlardır. Bunlardan bir kısmı, hapis veya sürgün esnasında ya da mahkûmiyetleri bittikten kısa süre sonra hayatlarını kaybetmiştir.

¹³ N. G. Yuziyev, F. S. Safiullina vd., *Tatar Sovet Edebiyatı hem Tugan Tél 11*, Kazan 1991, s. 6-7.

eserlerin konu ve işleyiş bakımından birbirine benzer olmasını sağlar.¹⁴ 1930'lu yıllarda Kazan'da, Moskova'da ve ülkenin diğer yerlerinde çıkmakta olan bazı Tatar gazete ve dergileri ile tiyatroları da kapatılır.¹⁵ Bu, kültür ve sanat faaliyetlerinin daralmasına ve sığlaşmasına götüren sürecin bir parçasını oluşturur.

Stalin döneminde, Tatar edebiyatı, bilimi ve basınının sadece içeriği ile temsilcileri değil, görünüşü de değiştirilmiştir. 5 Mayıs 1939 tarihi itibarıyla Tataristan'da Sovyet Türklerinin ortak Latin alfabesinden Tatar Kiril alfabesine geçilmiştir. Maddi ve manevi özveri ile büyük emek sonucu hazırlanan ve yaklaşık on yıldır kullanılan¹⁶ 'Sovyet Türkleri ortak Latin alfabesi', Stalin'in Sovyetlerde Rus dilini ve alfabesini hakim kılma düşüncesiyle, yerini birbirinden ayrı Kiril esaslı Türk alfabelerine bırakır. Tataristan Cumhuriyeti'nde de Tatar Türkçesinin yazımında kullanılan Latin alfabesi (Yañalif) yerine, Tataristan Yüksek Kurulu Başkanlık Heyetinin 5 Mayıs 1939 tarihli kararıyla 1940 yılının Ocak ayından itibaren Kiril alfabesi kullanılmaya başlanır. Bilim adamlarına danışılmadan ve bilimsel temele oturtulmadan, üstten gelen buyrukla kabul edilen bu alfabe birçok sorunuyla birlikte kullanılmaya başlanır.¹⁷ Stalin siyasetinin yaydığı korkudan ve daha önceki Latin alfabesine karşı çıkanların akibeti¹⁸ bilindiğinden bu yeni uygulamaya yüksek sesle hiçbir itiraz olmamıştır. Yeni alfabeyi Tatar dili özelliklerine uygun düşmediğini söyleyen herkese 'milliyetçi' damgası vurulur. Stalin sonrasında siyasi hava yumuşamaya başladığında alfabe konusunda düşünceler de basında yer almaya başlar. Diğer Türk halkları, Kazaklar, Kırgızlar, Başkurtlar, Azeriler, Türkmenler vb. bu yumuşama

¹⁴ Foat Galimullin, *Elé Béz Tugañçı*, Kazan 2001, s. 290.

¹⁵ N. G. Yuziyev, F. S. Safiullina vd., *age.*, s. 6.

¹⁶ 1927-1939 yılları arasında Latin alfabesi ile yaklaşık 7.000 Tatarca kitap yayımlanmıştır. 1939-1990 yılları arasında Kiril alfabesi ile ise yaklaşık 10.000 kitap yayımlanmıştır. (Ebrar Kerimullin, *Tél-Milletnêñ Sakçısı*, Kazan 1997, s. 56.)

¹⁷ Tatar Kiril alfabesindeki sorunlar için bk. Erdal Şahin, "Kazan Tatar Türklerinin Latin Alfabesi Mücadelesi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 199, Temmuz 2003, s. 42-45.

¹⁸ 1925-1926 yıllarında Arap harflerinden Latin harflerine geçme meselesi için basında ve ilmi konferanslarda ateşli tartışmalar esnasında Arap alfabesini savunanların, (G. İbrahim, G. Alparov, G. Şeref vb.) konuşmaları, sonradan Sultangaliyecilik şok dalgası başlayınca, kültür tarihi bakımından değerlendirilmeksizin "Tatar burjuvazi sınıfının ilgisi"ne bağlanmış siyasi bir hadise olarak kabul edilir. Arap alfabesini savunarak basında yer alan Tatar aydınlarına "Bunlar doğrudan doğruya proletarya diktatörlüğüne, Marksizm ideolojisine karşılar. Bunlar açıkça büyük burjuva sınıfının savunucuları olduğu için Yañalif (Latin alfabesi) hareketine tertip demeye kalkıştılar, bunlar bu hareketten kendi karşı devrimci örgütleri için faydalanmaya çalıştılar." diye damga vurulur. (Rafail Mostafin-Reis Davutov, *age.*, s. 137.) Bunlardan birçoğu GULAG (Glavnoye Upravleniye İspravitelno-Trudovih Lagerey) – Çalışma Yoluyla İslah Kampları Genel İdaresi mahkûmu olurlar. (Ebrar Kerimullin, *Tél-Milletnêñ Sakçısı*, Kazan 1997, s. 50.)

döneminde yeni Kiril alfabelerine bazı düzeltmeler eklerler. Ancak, böyle düzeltme ve değişiklikleri Tatarlar yapamazlar. Bunu meşhur Tatar âlimi Ebrar Kerimullin şöyle yorumlar: “Bizim sadece Moskova’nın işaret ettiğini yapmaya alışmış uslu ‘liderlerimiz’, Tatar mankurtlarının desteğine de dayanarak bu işin bir şekilde üstünü örtüp gömdüler.”¹⁹

Komünist ideolojinin ve yönetimin hoş bakmadığı dinî hayat da Stalin döneminde büyük zarara uğramıştır. Sovyetlerde ‘parti çizgisi’ ve Tatarların çoğunluğun mensup olduğu İslamiyet hakkında resmî görüş, 1925’te yayımlanan *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya* (Büyük Sovyet Ansiklopedisi)’da ortaya konur. İslamiyet, “feodal sistemin ideolojisi” olarak tasvir edilmiş, “sosyal ilişkilerin fanatikçe bir yansıması” ve “Sovyet rejimine karşı mücadelenin bir aracı” olmakla kötülenmiştir. “Karşı devrimci unsurlar, Kur’an’dan yararlanarak insanların dinî duygularıyla oynamaya, sosyalizmin inşasını engellemeye ve Sovyetler Birliği’deki işçilerin birleşik cephesini kırmak için, millî ve dinî düşmanlığı tahrik etmeye teşebbüs etmektedirler.” Bu politikanın kristalleşmesi, Müslümanları ilgilendirdiği ölçüde Stalin dönemindeki büyük temizliğe (1936-1938) zemin hazırlar. Bunu müteakip, Müslüman aydın kesiminin çok büyük kısmı imha edilir. Sadece İdil Ural bölgesinden 7.000 civarında ulemâ tevkif edilerek, Sibiry’a’daki toplama kamplarına sürülür. Ufa Dinî Nezaretinin başı Müftü Keşşafeddin Tercümanov, 1938’de Japonlara ve Almanlara casusluk yapmakla suçlanarak idam edilir. Din adamları Müslüman dinî teşkilatlarını ve camileri kolektifleştirme aleyhtarı hareketlerin merkezi olarak kullanmakla suçlanırlar. Din adamlarından pek çoğu, sünnet uygulamaları sebebiyle insan sakatladıkları gerekçesiyle hapse atılırlar veya Sibiry’a’ya kamplara gönderilirler.²⁰ 1936 yılında Ufa Dinî Nezaretinin başı Müftü Keşşafeddin Tercümanov ile yardımcısı Ziya Kamaletdinov, Rusya Müslümanlarının ilk kadın kadısı Möhlise Bubi, Moskova Camii imamı Abdulla Şemsitdinov, Omsk Camii imamı Gali Gıymuş tutuklanmışlar ve çeşitli sebeplerle türlü cezalara çarptırılmışlardır.²¹

¹⁹ Ebrar Kerimullin, *age.*, Kazan 1997, s. 50.

²⁰ Fazlur Rahman, “Rusya’daki Türklere Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi (1917-1965)”, çev. Hakan Kırımlı, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 23, Nisan 1983, s. 155-156.

²¹ Bulat Soltanbekov, “Kanlı Ézler”, *Kazan Utları*, S. 860, S. 6, Kazan 1994, s. 150.

Bununla birlikte, Sovyet otoriteleri camilerin tahribine yönelik de bir kitle kampanyasına girişirler. 1928’de başlayan bu kampanya II. Dünya Savaşı’na kadar sürer. Camilerin tahribini, kapatılmasını ve okullara, sinemalara, kulüplere, kızıl köşelere ve okuma yerlerine dönüştürülmesini ihtiva eden kampanya öylesine müthiş bir hızla yürütülür ki, 1929-39 yılları arasında 25.000’e yakın cami ortadan kaldırılır. Bu on yıllık dönemde, Orta Asya’da 14.000, İdil Ural bölgesinde 6.000 (1917’de bu bölgede 8.000 cami vardı), Kuzey Kafkasya’da 4.000 ve Kırım’da 1.000 cami kapatılır. Bu dönemde, 50.000 kişilik Müslüman nüfusu olan Kazan’da sadece iki cami bırakılmıştır.²²

Sovyetler dönemi, özellikle Stalin dönemi siyasetinden yazılı kültür, dinî hayatla birlikte sözlü kültür de olumsuz etkilenmiştir. Nekiy İsenbet tarafından hazırlanan Edigey destanı, 1941’de Sovyet-Alman savaşının başlamasından dolayı, yayımlanmadan arşive teslim edilir. Önceleri, Moğol-Tatar istilacılara ve sömürücü sınıflara karşı mücadele eden ‘Edigeyciler isyanı’ndan söz eden bir destan olarak tanıtılan bu eserin sonraları Altın Ordu ve Kazan Hanlığı tarihlerini araştırmaya yol açacağı düşünülür. Bunu biraz geç farkedene Komünist Partisi, savaş döneminde niyetlerini ertelemeyi uygun görür. Savaşın kaderi artık kesinleşince, Rus olmayan toplumların vatanseverlik duygularını körüklemeye ihtiyaç kalmamıştır. Komünist Parti Merkez Komitesi tarafından 9 Ağustos 1944 tarihinde çıkarılan “Tataristan parti teşkilatında kitle politik ve ideolojik işlerin durumu ve iyileştirilmesi çareleri hakkında” kararıyla destan metninin bir bütün hâlinde yayımlanması yasaklanır.²³ Destanı yeniden araştırma ve yayımlama ancak 80’li yılların sonunda mümkün olur. Mart 1988’de Galimcan İbrahimov Kazan Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsünün Filoloji Bilimleri Cumhuriyet Koordinasyon Kurulu toplantısında destanın toplanmış olan metinlerinin durumu ve yayımlanabilirliği görüşülür. Bundan sonra, destan, İlbaris Nadirov tarafından *İdegey* adıyla 1988 yılında Kazan’da Tatarstan Kitap Neşriyatında basılır.

Sonuç olarak, Stalin döneminde uygulanan tasfiye faaliyetleriyle tek ideolojili, tek dilli, tek yazılı, tek edebiyatlı, tek bilimli bir birlik ve bunları temsil eden vatandaşlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu uğurda, ülkenin maneviyatını temsil eden düşünce ve kalem sahiplerinin bir bir ve bazen topluca yok

²² Fazlur Rahman, *age.*, s. 153-154.

²³ Rüstem Sulti, *Edigey*, Ankara 1998, s. 28-29.

edilmesine girişilmiştir. Bu politikadan Tataristan da ziyadesiyle etkilenmiş, Tatar halkı kültürünün taşıyıcısı ve geliştiricisi olan binlerce aydınını; kültür, bilim, sanat, din vb. adamını kaybetmiştir. Herhangi bir cezaya maruz kalmayanlar ise dönemin tasfiye politikası karşısında sinmiş ve susmuşlardır. Temsilcileri öldürülen, hapsedilen, sürülen veya sindirilen Tatar edebiyatının gelişimi hâliyle duraklamış, zayıflamış ve alfabenin de değiştirilmesiyle âdeta felç olmuştur. Yeni bir alfabeye başlayan bu dönemde Stalin, II. Dünya Savaşı ve komünist ideoloji edebiyatın, basının, sanatın ve sosyal bilimlerin yegâne konusu hâline gelmiştir.²⁴ Bu alanlarda o dönemde göklere çıkarılan Stalin, özellikle kişisel özgürlüklerin arttığı seksenli yılların sonlarında, Sovyetler Birliği halkları edebiyatı ve tarihinde kişisel zaafı, gaddarlıkları, yaptığı kirli ve muzır işleri öne çıkarılarak yargılanacaktır.

²⁴ Emine Gürsoy-Naskali, "Sovyet Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, S. 1, Nisan 1996, Ankara 1996; Emine Gürsoy-Naskali, "Soviet Turkic Literature", *The Balance of Truth – Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, ed. Çiğdem Balım-Harding, Colin Imber, The Isis Press, İstanbul 1999, 113-124.